

Actief Europees Burgerschap. Wij Europeanen zijn veroordeeld tot levenslang leren

door Marten van Harten

In het Europese lustrumjaar 2007 start Roodkoper een reeks lessen in het teken van actief Europees burgerschap. Wie zijn 'wij Europeanen', wat leren we van elkaar en wat doen we daarmee? De komende jaren willen we bouwstenen verzamelen voor een doorlopend Europees Leerhuis, met discussiebijdragen, praktijkvoorbeelden en lesbrieven. Hier volgt het eerste deel van de inleiding van Marten van Harten, over actief Europees burgerschap in een tijd van versnelde globalisering. Het tweede deel zal verschijnen in een van de komende nummers van Roodkoper, met plaatselijke 'best practices' en nieuws van Europese partners.

'Omdat Europa niet tot stand gekomen is, hebben wij de oorlog gekend,' stelde Robert Schuman in de Verklaring van Parijs in 1950. Toen kwam Europa tot stand en kenden wij de vrede. Althans, een half Europa en een gewapende vrede. Er kwam een Muur en een scheidslijn met duizenden kilometers prikkeldraad, mijnenvelden en – niet te vergeten – kernwapens. Totdat in 1989 die Muur opeens omviel. En toen kwam Europa verder tot stand en kenden wij meer vrede dan ooit. En nu?

'Ik stem tegen want je verstaat al niemand meer in tram 17,' zei een oudere buurtbewoonster in Amsterdam tijdens het referendum over de Europese Grondwet in 2005. 'Het gaat allemaal veel te snel.' En ja, het gaat ook razendsnel allemaal. Bij het Centraal Station zit tram 17 vol internationale toeristen, studenten en zakenmensen; en bij eindhalte Osdorp – een van de 'Vogelaarwijken' – zien we migranten uit alle hoeken van de wereld, waaronder ook steeds meer Oost-Europeanen. Alles goed en wel met die Europese vrede, maar we voelen ons onveilig op straat. En nu?

Tussen die polen beweegt zich zo ongeveer het debat over Europa. Kennis van oorlog en angst op straat. Elders in dit nummer van Roodkoper kunt u lezen hoe de politiek hiermee omgaat. We moeten het de burgers nog beter uitleggen en verder bouwen aan ons Europees Huis, zegt Max van den Berg van de Europese sociaal-democraten. Nee, we moeten nog beter luisteren naar die burgers en harder aan de rem trekken, werpt Tiny Kox van Europees Links tegen. Intussen besteden beide politici weinig aandacht aan de actieve Europese burgers, de 'doeners' die plaatselijk beginnen met samenwerking over de grenzen.

Ik vermoed dat er op dit niveau heel wat te leren valt. In het vorige Europa-nummer van Roodkoper opperden we het idee van een Europees Leerhuis voor een breder publiek. Daarbij denken we aan de doeners in stedenbandencomités, werkgroepen voor scholenuitwisseling en solidariteitsacties. In aansluiting hierop wil ik alvast de omtrekken schetsen van een mogelijk programma voor actieve Europese burgerschapsvorming.

Les 1: Europees ideaal: Freedom form Fear

Als er één rode draad is in de discussiebijdragen in Roodkoper, dan is het wel politieke angst. In hetzelfde Europa-nummer signaleerde Abram de Swaan 'een soort van onberedeneerde angst voor verandering' in de Nederlandse samenleving: 'De gewone man is gered door Brussel al wil 'ie dat tegenwoordig niet meer weten.' De Swaan hekelt de 'peilloze lafheid' van de Nederlandse politiek die de bange burgers naar de mond praat. En ja, de Nederlandse politici zelf wijzen vooral naar

elkaar, zoals ook in dit nummer: 'Angstpraatjes,' noemt PvdA Europarlementariër Max van den Berg het betoog van de SP over een dreigende Europese superstaat. 'Bangmakerij,' repliceert Tiny Kox over de campagnes voor de Europese Grondwet: 'Het licht zou uitvallen, de oorlog kon uitbreken als Nederland nee zou zeggen. We weten nu wel beter.'

Wat weten we nu beter? Welke lessen trekken we voor 'onze gezamenlijke toekomst in Europa', zoals beide politici het noemen, en hoe? De allereerste les is in elk geval dat we moeten leren omgaan met de angst voor de razendsnel veranderende wereld. Zoals De Swaan aangeeft: 'Er is een grote, ongeschoolde autochtone onderklasse in Nederland die niet getraind is om de kansen te grijpen die Europa en de globalisering bieden. Die onderklasse ziet zich voorbijgestreefd door allochtonen, die sneller hun kansen pakken. Dat zorgt voor grote frustraties. Het Europeanisme is inderdaad iets voor mensen die de middelen hebben zich door de wereld te bewegen.'

Maar hoe zit dat dan met die Amsterdamse buurtbewoonster die bang is voor Europa, omdat ze de mensen in de tram niet meer verstaat? Het lijkt mij te simpel om dat af te doen als een 'onberedeneerde angst van de onderklasse'. Een van de gevolgen van de snelle globalisering is maatschappelijke verbrokkeling en anonimiteit. En om eerlijk te zijn, u en ik voelen ons evengoed onveiliger wanneer we onze burens en de voorbijgangers op straat niet meer verstaan. Europees burgerschap kan en moet dan betekenen dat we met die angst leren omgaan. Zo zou ik de oude les van Robert Schuman vertalen op wijkniveau: Freedom from Fear, that's what Europe is all about!

Europees burgerschap en wereldburgerschap is in die zin een emancipatorisch doel, bevrijding uit maatschappelijke uitsluiting én onveiligheid. Maar, zoals De Swaan somber opmerkt, ook de intellectuele bovenlaag laat het op dit punt afweten: 'In afzonderlijke Europese landen heerst een geweldige desinteresse voor wat er over de grenzen gebeurt. Die desinteresse wordt in stand gehouden doordat vrijwel alle belangrijke dragers van het intellectuele discours – kranten, uitgeverijen, universiteiten, televisiezenders – geen internationale instituties zijn. Er zijn wel intellectuelen in Europa, maar niet van Europa.' Toch zien we ook een maatschappelijke tegenstroom op plaatselijk niveau, in de scholen en de wijken.

Les 2. Democratie: stemmen met de voeten

'Europese integratie is een bron van vernieuwing in het onderwijs,' zo concludeert onderwijssocioloog Gerrit Oonk uit een omvattende analyse van Europese en internationale lesprogramma's in Nederland. 'De opgroeiende generaties raken vertrouwd met de uitdagingen en beperkingen van Europese samenwerking, en leren zo productieve oplossingen te vinden in steeds veranderende omstandigheden.' Europese burgerschapsvorming gebeurt hier niet alleen volgens de boekjes. 'We gebruiken de situatie in het echte leven als startpunt,' schrijft Oonk; 'dat betekent ook dat we beginnen met (bijvoorbeeld) leerlingenuitwisselingen, partnerschappen tussen scholen en andere didactisch aantrekkelijke activiteiten.' Op die manier krijgt het oude idee om culturele vooroordelen te bestrijden door persoonlijk contact een actuele, vernieuwende lading.

Hetzelfde gebeurt buiten de schoolmuren. Juist op wijkniveau zien we de laatste jaren allerlei nieuwe vormen van actief burgerschap ontstaan. Onlangs heeft Movisie, het kenniscentrum van de sociale sector, een breed scala van 'best

practices' in kaart gebracht, als onderdeel van het landelijke programma 'Welzijn versterkt burgerschap'. Onder 'best practice' verstaan we méér dan alleen een inspirerend praktijkvoorbeeld: een project dat aantoonbaar effectief is, duurzaam ingebed in plaatselijke instellingen en methodisch overdraagbaar.

Zulke praktijken vinden we ook in de Amsterdamse buurten langs tram 17, bijvoorbeeld vrijwillige buurtcoaches om risicojongeren te begeleiden richting voortgezet onderwijs. Het succes zit meestal in een combinatie van informeel leren tussen burgers onderling en professionele ondersteuning: door de brede school, de bibliotheek, het opbouwwerk, de woningcorporatie of een vormingscentrum. Zo slagen de doeners erin zelfs de diepste sociale en culturele kloven duurzaam te overbruggen. Op die manier kan ook Roodkoper een steunpunt zijn voor actieve Europese burgers. Een Europees Leerhuis op een straatlengte van tram 17.

Mogelijke deelnemers aan een Europees Leerhuis zijn overal in het land te vinden. We kunnen direct aansluiten op lesprogramma's voor Europees burgerschap op de scholen, op scholingsactiviteiten voor actieve burgers in de wijken en, vooral, op gemeentelijke internationale contacten. Meer dan driekwart van de 443 Nederlandse gemeenten werkt internationaal samen met een of meer partnergemeenten, waaronder alle grotere steden boven honderdduizend inwoners. Van de ruim vierhonderd jumelages zijn er 336 met partners in Europa, in samenwerking met honderden jumelageverenigingen en comités, scholen, kerken en initiatieven vanuit het bedrijfsleven.

'Mensen stemmen met hun voeten' weten we uit de geschiedenis van de internationale migratie. Dit is evengoed een lesje in Europese democratie. Voor de vele duizenden doeners die op dit plaatselijke niveau actief zijn, is 'stemmen met de voeten' bindend en verplichtend. Dat geldt voor scholieren die hun internationale contacten blijven onderhouden, voor trekkers van jumelageverenigingen en voor alle actieve buurtbewoners die zich niet laten afschrikken door teveel verschillende talen. Zo bezien is het een gotspe dat politici, Max van den Berg en Tiny Kox niet uitgezonderd, het alleen hebben over burgers als kiezers. Een 'voetenstem' voor Europa en tegen de angst in de wijken weegt zwaarder dan een 'ja-of-nee-stem' in een raadplegend referendum.

Les 3: Vorming: verwerking van het verleden

'Europese integratie was een antwoord op decennia, ja eeuwen van vijandschap en oorlogvoering in ons deel van de wereld,' zei bondskanselier Angela Merkel als EU-voorzitter bij het vijftigjarig lustrum. 'Nu willen wij Europeanen de globalisering vormgeven in overeenstemming met onze Europese waarden.' Met andere woorden, wij Europeanen zijn alleen al op grond van ons oorlogsverleden veroordeeld tot levenslang en wereldwijd leren. Kunnen we dat wel?

Cultuurfilosoof Rudiger Safranski waarschuwt hoe globalisering juist kan leiden tot het verlies van waarden. Het wegvallen van fysieke grenzen en de groeiende lawine van beelden en informatie scheppen een 'illusie van gelijktijdigheid', waardoor we ons oordeelsvermogen dreigen te verliezen; en daardoor ook onze vrijheid. 'Hoeveel globalisering verdraagt de mens?' vraagt Safranski zich af. Het antwoord zoekt hij in Bildung: door morele vorming kunnen we een 'filter' ontwikkelen tegen die informatiestroom en opnieuw leren verantwoorde keuzes te maken. En die vorming begint altijd lokaal: 'Hoe meer emotioneel bevredigde plaatselijke binding, hoe groter de vaardigheid en bereidheid tot openheid naar de wereld (Weltoffenheit).'

Anders gezegd, plaatselijke mondiale vorming. Dat doen die duizenden vrijwilligers in stedenbanden en jumelageverenigingen al meer dan vijftig jaar, informeel of samen met scholen en vormingswerk. Maar wat er geleerd wordt en hoe, is nog nauwelijks onderzocht. Dat lijkt mij de eerste taak van een Europees Leerhuis: plaatselijke 'best practices' in kaart brengen en uitwisselen. Met steun van de Stichting Volkshogeschoolwerk willen we binnenkort een handreiking hiervoor uitbrengen.

Ervaringslessen van generaties

In de wirwar van jumelages en uitwisselingen kunnen we een drietal golven onderscheiden, elk met eigen doelen en werkwijzen. Deze drukken ervaringslessen uit van opeenvolgende generaties: die van de Tweede Wereldoorlog, de Koude Oorlog en de nieuwe veiligheidsdreigingen.

I. Naoorlogse verzoening: Almelo

Juist in grensgebieden nemen burgers en lokaal bestuur het initiatief om goede burenccontacten te herstellen. De gemeente Almelo legt al in 1946 contact met de Engelse textielstad Preston, en zet in 1953 de stap om via de Duitse consul een band te beginnen met Iserloh in Westfalen. Met het oog op de goede burenccontacten in de wijken begint in 1976 ook een band met Denizli in Turkije, herkomstplaats van de eerste 'gastarbeiders'. Drie jumelagecomités werken samen met de gemeente, scholen en verenigingen aan publieksgerichte activiteiten.

II. Verzet tegen de Koude Oorlog: Den Haag

De vredesbeweging in de jaren tachtig leidt tot een golf van solidariteit met mensen achter het IJzeren Gordijn. Uit contacten tussen kerken, scholen en organisaties groeit een netwerk van stedenbanden, vooral met Polen, toenmalig Tsjechoslowakije en de DDR. Na het einde van de Koude Oorlog dragen deze banden direct bij aan de voorbereiding van toetreding tot de Europese Unie. De stedenband Den Haag-Warschau, ontstaan in 1989, is een actueel voorbeeld van het doorbreken van een 'nieuwe Muur'. Professionals en vrijwilligers in beide steden wisselen kennis uit over de dreigende sociale uitsluiting van de groeiende stroom van Poolse migranten in de Haagse wijken.

Antwoorden op nieuwe dreigingen: Venlo en Tilburg

Sinds de jaren negentig komen nieuwe burgerinitiatieven op voor sociale veiligheid in de buurt. In Venlo, het hart van de Euregio Rijn-Maas-Noord, leren burgers om grensoverstijgende criminaliteit en drugsoverlast te signaleren en te voorkomen. Samen met de politie, de woningcorporatie en de welzijnsstichting voert de gemeente een succesvolle campagne om drugsbaronnen de wijk uit te werken. Ook de solidariteitsbeweging krijgt een nieuwe Europese dimensie. Dit is goed te zien in Tilburg, waar de gemeente en maatschappelijke organisaties sterke stedenbanden onderhouden in Nicaragua, Tanzania en Zuid-Afrika. Sinds 1995 bouwen ze daarnaast een band op met Tuzla, Bosnië-Herzegovina. Actief Europees burgerschap betekent hier ook solidariteit bij de verwerking van de genocide in Srebrenica.

Canon van Europa

'Welk Europa wilt u achterlaten voor de volgende generatie?' vraagt NRC-Next op 1 oktober jongstleden aan enkele politici. Han ten Broeke van de PvdA antwoordt met een les uit de geschiedenis: 'De generatie die in 2009 naar de stembus gaat, is geboren na de val van de Berlijnse Muur. Het perspectief dat ik hun wil bieden, kan

niet meer beginnen met Nie wieder Krieg, zoals met de generaties die Europa hebben opgebouwd. Voor hen gaat het om veiligheid in de metro en de disco, menselijkheid in en aan de grenzen, en een duurzaam klimaat. Nooit meer Londen en Madrid dus. Nooit meer Srebrenica. Maar ook geen natte voeten!

Geert Wilders van de PVV trekt een andere les: 'Een modern en welvarend Europa, dat trots is op zijn joods-christelijk-humanistische wortels, moet voor toekomstige generaties gewaarborgd zijn. Essentieel is dat de Europese volken, hoe divers ook, hun bindende traditie verdedigen tegen het grootste gevaar van de barbaarse islam. Nooit mag Europa – de bakermat van de moderniteit – verworden tot Eurabië.' Dat de woordvoerder van de anti-immigratiepolitiek trots is op 'joodse wortels' is op z'n minst opmerkelijk. Als er ergens massaal 'met de voeten gestemd' is tegen Europa, dan wel door mensen in die traditie.

Hoe dan ook, de vraag naar verwerking van het verleden raakt de kern van Europese burgerschapsvorming. Hoe vertalen we Nie wieder Krieg aan de volgende generatie? En in welke culturele tradities staan 'wij Europeanen' eigenlijk? Vorig jaar verscheen de Canon van Nederland, een richtlijn voor burgerschapsvorming in de multiculturele Nederlandse samenleving. Naar dit voorbeeld wil Roodkoper beginnen met een soort van Canon van Europa. In een reeks lesbrieven volgen we het spoor terug tot de vroegste Europese instellingen, vanaf de middeleeuwse kloosterorden en hun wisselwerkingen met joodse diaspora, islamitische geleerdheidcentra en dissidente ideeën. En aan de hand van feiten en jaartallen als 'Ieper, 1915', 'Berlijn/Wannsee' en 'Srebrenica, 1995' halen we ervaringslessen uit ons Europese oorlogsverleden.

Les 5. Waarden: leren van bootvluchtelingen

Een typisch product van globalisering is het dagblad Dag, een van de gratis tabloids die je op het station krijgt toegestopt door vriendelijke jongeren met kleurige hesjes. In het nummer van 5 oktober jongstleden staat tussen alle lifestylenieuws en foto's een nieuwsberichtje: 'Tweeëntwintig bootvluchtelingen uit Ghana, Tunesië, Egypte en Iran, waaronder twee baby's, zijn opgepikt door de Italiaanse kustwacht en overgebracht naar een asielcentrum op Sicilië.' Dat doet me weer denken aan ons politieke debat over Europa. Gaat dat nog over grondwaarden als vrijheid en solidariteit? Opvallend weinig, lijkt me. Zo rekent Max van den Berg de verscherpte bewaking van de buitengrenzen tot de successen van de Europese Unie, terwijl Tiny Kox het vooral heeft over de belangen van Nederlandse burgers.

Wat burgerschap in de praktijk betekent, kunnen we ook leren van de bootvluchtelingen zelf. Althans volgens Thomas Friedman in zijn toonaangevende analyse van globalisering, De Lexus en de olijfbom: 'Ik zou nooit ook maar één bootvluchteling uit Haïti terugsturen. Iedereen die knap en energiek genoeg is om een vlot te bouwen van bordpapier en daarmee de Atlantische Oceaan over te steken naar de Amerikaanse kust, is iemand die ik wil hebben als een nieuwe immigrant.' Friedman citeert ook een vriend uit Silicon Valley, het hart van de ICT-ontwikkeling waar de meeste technici zulke nieuwe immigranten zijn: 'Ik ben niet bang voor Japan en andere Aziatische concurrentie. Onze Aziaten zullen hun Aziaten elke dag opnieuw verslaan.' Zouden wij dat even overtuigd kunnen zeggen tegen creatieve burgers uit Ghana, Tunesië, Egypte of Iran? 'Welkom in Europa!'

Friedman, internationaal commentator van de New York Times, schetst in zijn boek de ongekende kansen én niet te overziene dreigingen sinds de val van de Muur in 1989. De Lexus – een hoogstandje uit de Toyota-fabriek – staat voor de snelle

wereld van de globalisering, de olijfbom voor traditie, gemeenschap en cultuur. Het antwoord van Friedman is democratisering van de globalisering, dus van de financiële markten en de informatietechnologie. De ontwikkeling van de wereldeconomie wordt steeds meer bepaald door een groeiende 'elektronische kudde' van grote en kleine beleggers – 'ook u en ik en mijn tante Bev'. Tegenover de ideologen van het neoliberalisme pleit Friedman voor ambitieuze scholingsprogramma's en nieuwe sociale vangnetten. Een van de kernvragen van het boek is hoe we onze menselijkheid kunnen bewaren in die steeds snellere wereld.

Een Europese toren van Babel?

Aan het slot van zijn boek denkt Friedman na over een vraag van de bezorger die de eerste druk kwam afleveren, een Afro-Amerikaanse reborn Christian: 'Waar is God in de cyberspace?' Wat hij vertaalt als: 'Waar komen morele waarden mijn boek binnen?' Hij praat hierover door met zijn oude leermeester rabbijn Tzvi Marx, die hem een soortgelijke vraag stelt: 'Was de toren van Babel de eerste versie van internet?' De rabbijn legt dit verhaal als volgt uit: 'God liet de mensen allemaal verschillende talen spreken zodat ze niet langer konden samenwerken. Gedeeltelijk omdat hij voelde dat de mensen probeerden hun eigen menselijke beperkingen te overstijgen door een toren tot in de hemel te bouwen. Maar hij vernietigde de toren ook, omdat hij voelde dat hun gemeenschappelijke taal en benadering uiteindelijk verontmenselijkend was. Het ontkende elke bijzonderheid in mannen en vrouwen ten gunste van een universele taal en een universeel project.'

Elke samenleving moet blijven zoeken naar de balans tussen een Lexus en een olijfbom, besluit Friedman. Vooral de Amerikaanse samenleving: 'Amerika op z'n best neemt de behoeften van individuen en gemeenschappen uiterst serieus. Het is een natie die zowel cyberspace als de buurtbarbecue heeft uitgevonden, zowel internet als het sociale vangnet. Maar deze moeten constant gevoed worden, verzorgd en onderhouden – en dat kunnen we doen door onze openbare scholen te steunen, onze belasting te betalen, te begrijpen dat de regering niet de vijand is en altijd opletten dat we onze burens nog steeds leren kennen over de schutting en niet via het web.'

Is dat ook 'Europa op zijn best'? We kunnen in elk geval die vraag stellen vanuit het gezichtspunt van rabbijn Tzvi Marx: geboren Europeaan, gevlucht naar de Verenigde Staten en via Israël terug als nieuwe immigrant in Nederland. Rabbijn Marx is een prominent kenner van de joodse traditie. Van deze ervaren bootvluchteling kunnen we wellicht iets leren over de waarden van de Europese toren van Babel met al haar talen en culturen. En over de zin van kennismaking over schuttingen en grenzen heen.

Naschrift

Drs. Marten van Harten is historicus en adviseur. Hij werkte onder meer in Oost-Europese conflictgebieden en in randstedelijke aandachtswijken. Dit artikel is onderdeel van een onderzoek naar actief Europees burgerschap, mede gesubsidieerd door de Stichting Volkshogeschoolwerk.

Geraadpleegd

Friedman, T.L., *The Lexus and the Olive Tree. Understanding Globalization*, New York (Anchor), 2000

Harten, M. van, *Ogen & oren op straat; ondersteuning van buurtveiligheidsinitiatieven*, Utrecht (Verdiwel), 2005

Oonk, G.H., European Integration as a Source of Innovation in Education;
dissertatie Universiteit van Amsterdam, Den Haag (Europees Platform voor het
Nederlandse Onderwijs), 2004
Safranski, R., Hoeveel globalisering verdraagt de mens, Amsterdam (Atlas), 2003
Uyterlinde, M., K. Neefjes en R. Engbersen, Welzijn versterkt burgerschap, Den
Haag (Movisie etc.), 2007
Roodkoper, themanummer Europa, mei 2007

uit: Roodkoper, 12e jaargang, nummer 4 – november 2007